

УДК 159.9.072

ОСОБЛИВОСТІ УЯВЛЕНЬ ПРО ЕМОЦІЇ ТА ПОЧУТТЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Тетяна Бородулькіна, Марина Мордвинцева
(Запоріжжя, Україна)

У статті представлено основні результати емпіричного дослідження змістовних особливостей уявлень про емоції та почуття у старших дошкільників. На основі проведеного теоретичного аналізу авторами розроблений спосіб оцінки та аналізу змістовних особливостей уявлень про емоції та почуття у дітей старшого дошкільного віку. Виявлено, що найбільш впізнаваними для старших дошкільників є позитивні почуття та емоції («дружба», «любов», «радість», «веселоці»), а найменш впізнаваними – негативні («ревноці», «зздрість», «відраза»). Старші дошкільники найчастіше описують знайомі для них емоції та почуття через дію. Отримані результати були застосовані у викладанні дисципліни «Методика викладання психології».

Ключові слова: уявлення, емоція, почуття, старші дошкільники, емоційний словник, уявлення про психічне, уявлення про емоції та почуття, методика викладання психології, психологічні заняття для дошкільників.

В статье представлены основные результаты эмпирического исследования содержательных особенностей представлений об эмоциях и чувствах у старших дошкольников. На основе проведенного теоретического анализа авторами разработан способ оценки и анализа содержательных особенностей представлений об эмоциях и чувствах у детей старшего дошкольного возраста. Выявлено, что наиболее узнаваемыми для старших дошкольников являются положительные чувства и эмоции («дружба», «любовь», «радость», «веселье»), а наименее узнаваемыми – отрицательные («ревность», «зависть»),

«отвращение»). Старшие дошкольники чаще всего описывают знакомые для них эмоции и чувства через действие. Полученные результаты были применены в преподавании дисциплины «Методика преподавания психологии».

Ключевые слова: представление, эмоция, чувства, старшие дошкольники, эмоциональный словарь, представление о психическом, представление об эмоциях и чувствах, методика преподавания психологии, психологические занятия для дошкольников.

The article presents the results of the empirical research of the representations about the emotions and feelings of elder preschoolers. On the basis of theoretical analysis the authors created a method of estimation and analysis of the representations about the emotions and feelings of the elder preschoolers. Authors educed, that the most recognizable for senior preschoolers are positive feelings and emotions («friendship», «love», «joy», «merriment»), and the least ones are recognizable - negative («jealousy», «envy», «aversion»). The senior preschoolers often describe the emotions and feelings through action. The received results have been applied in discipline «Methods of teaching of psychology».

Key words: representation, emotion, feelings, the elder preschoolers, the emotional dictionary, representation about mental, representation about emotions and feelings, technique of teaching of psychology, psychological lessons for pre-schoolers.

Актуальність дослідження і постановка проблеми.

Дослідження уявлень про психічне у дошкільників є затребуваними в педагогічній психології і мають практичну цінність для методики викладання психологічних занять для дітей. Виявлення особливостей емоційного словнику та уявлень про афективну сферу у дітей дошкільного віку може зробити певний внесок у розробку програм психологічних занять для дошкільників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням уявлень про афективну сферу людини у дітей дошкільного віку займалися Н.Д. Билкіна, Д.В. Люсин, О.В. Гордєєва, Н.В. Соловійова, О.О. Сергієнко, Є.І. Лебедева, О.А. Прусакова, С. Дональдсон, Н. Вестерман, П. Херріс, Т. Олхоф і багато інших [Мордвинцева 2013].

О.О. Сергієнко, Є.І. Лебедева, О.А. Прусакова в своїй монографії про модель психічного зазначають, що «практичне розуміння емоцій у дітей розвиваються досить рано, навіть

малюки здатні диференціювати різні вираження емоційних станів. У процесі подальшого розвитку відбувається значне підвищення рівня дитячої поінформованості як про свої, так і про чужі емоційні переживання. Протягом дошкільного періоду діти демонструють дуже інтенсивний розвиток розуміння емоцій, переходячи від простої констатації наявності того або іншого стану до розгорнутої інтерпретації почуттів і уваги до суб'єктивних розходжень» [Сергиенко 2009: 136]. Автори підсумовують, що розуміння емоцій дошкільниками стає більш глибоким та точним. Дошкільники вже розуміють, що емоція є внутрішнім станом людини. У дошкільний період діти стають більш компетентними в ідентифікації емоційних виражень: вони успішно розрізняють мімічні вирази щастя, гніву, суму та страху [Сергиенко 2009].

Н.В. Соловйова в ході констатуючого експерименту виявила, що поняття, які позначають емоційні стани людини, перебувають у старших дошкільників у стадії розвитку, слова ще мають ситуативну співвіднесеність. Старші дошкільники виділяють неістотні ознаки, на основі яких здійснюються видові узагальнення, а ситуацію, у якій певна емоція виникла, свої дії в ній і ставлення до них з боку дорослих. Як зазначає Н.В. Соловйова, у тлумаченні значення слів, що позначають емоційні стани, відображаються насамперед екстралінгвістичні (ситуаційні) реакції, які відображують індивідуальний досвід конкретної дитини. Домінуючим способом пояснення змістовної сторони слова, що позначають емоції, є опис ситуації, у якій дитина випробувала (або могла би випробувати) ту або іншу емоцію [Соловйова 1999]. Висновки Н.В. Соловйової не суперечать результатам дослідження П. Херріса, Т. Олхофа та ін., за якими діти (найбільше це проявилось в групі дітей шестирічного віку) спочатку уявляють собі емоцію найпростішим образом: за схемою «S-R», де «S» – ситуація, яка викликає емоцію, а «R» – набір поведінкових або фізіологічних реакцій на цю ситуацію [Гордеева 1994].

На думку О.В. Гордєєвої, С. Дональдсона, Н. Вестермана, П. Харріса та ін., найбільш загальною посилкою при вивченні системи знань про емоції є твердження її поступового розширення і ускладнення. Під розширенням системи знань про емоції Н.Д. Билкіна та Д.В. Люсин розуміють підвищення

інформованості дитини в емоційній сфері та збільшення кількості понять, в яких осмислюються емоції, що відбувається за рахунок диференціації первинних глобальних афектів «приємне – неприємне». Ускладнення цієї системи, на думку авторів, виражається в ускладненні характеру зв'язків між її складовими, зокрема, у руйнуванні жорсткої сцепленості між уявленнями про причини і наслідки тієї чи іншої емоції і т.п. [Былкина 2000: 39]. Багато хто з дослідників вважає, що розуміння емоційних станів може служити важливим провідником у розвитку більш складних ментальних уявлень [Сергиенко 2009].

Отже, теоретичний аналіз досліджень показав, що дітям старшого дошкільного віку властива стійка тенденція розуміти емоцію через пов'язану з нею ситуацію. Система знань про емоції поступово розширюється і ускладнюється, тобто підвищується інформованість в емоційній сфері та збільшується кількість понять, в яких осмислюються емоції. З віком діти починають краще ідентифікувати емоції, стають більш чіткими кордони «емоційних» понять. Структура уявлень про емоції формується до кінця старшого дошкільного віку.

Мета статті полягає в представленні результатів емпіричного дослідження змістових особливостей уявлень про емоції та почуття у дітей старшого дошкільного віку.

Методи та методики дослідження. На основі проведеного теоретичного аналізу авторами розроблений спосіб оцінки та аналізу змістових особливостей уявлень про емоції та почуття у дітей старшого дошкільного віку. Для дослідження змісту вербального пояснення старшими дошкільниками слів «емоції» та «почуття»; впізнавання слів, які позначають конкретні емоції та почуття, використано діагностичну вправу «Плескати у долоні». За інструкцією вправи дітям треба було плескати у долоні тоді, коли вони чули знайоме для себе слово, та надати вербальне пояснення цьому слову. При обробці результатів фіксувалося впізнавання стимульного слова, наявність пояснення та змістові особливості уявлень про почуття, базові емоції, похідні емоції.

Для вправи «Плескати у долоні» нами був створений перелік із 50 слів, який включив назви певних емоцій та почуттів людини, а також слова на різну тематику (предмети, природа, тварини та інше): собака; мама; дід; орхідея; олівець; космос; *інтерес*; мольберт; *радість*; вітер; *горе*; *здивування*; школа; сум;

дружба; секретар; гнів; дерево; щастя; море; відраза; машина; симпатія; веселоці; жираф; ревноці; презирство; пластилін; заздрість; лікар; страх; любов; сором; гарбуз; антипатія; барбарис; задоволення; кран; збентеження; кінь; провина; гордість; емоція; почуття; хімія; равлик; поїзд; ромашка; вікно; сонце. Таким чином, до переліку стимульних слів, які позначають певні емоції та почуття людини, ми включили: слова «емоція» та «почуття»; десять базових емоцій за К. Ізардом – *інтерес, радість, горе, здивування, печаль, гнів, відраза, презирство, сором, збентеження та провина*; три похідних емоції за Є.П. Ільїним – *задоволення, веселоці, страх*; вісім почуттів за Є.П. Ільїним – *дружба, щастя, симпатія, антипатія, ревноці, заздрість, любов, гордість*. Слова на іншу тематику були використані в цій вправі для того, щоб відстежити у дітей розуміння ними поставленої задачі та створити умови успіху для дитини на початку та наприкінці вправи.

Контент-аналіз уявлень про емоції та почуття дошкільників здійснено за такими смисловими категоріями: дія, стан, ситуація, дія + стан, дія + ситуація, ситуація + стан, дія + стан + ситуація, інше.

Виклад основного матеріалу і отриманих результатів.

Дослідження проводилось на базі Запорізького дошкільного навчального закладу № 145 «Дружна сімейка» у 2013 році протягом місяця. Вибірку дослідження склала 21 дитина віком 5-7 років (із них 11 дівчаток та 10 хлопчиків).

За допомогою вправи «Плескаючи у долоні» виявлено, що діти старшого дошкільного віку частіше впізнають та описують слово «почуття» (42,9%), ніж слово «емоція» (28,6%). Почуття вербально описуються дітьми найчастіше через дії, пов'язані з відчуттями (наприклад, «відчуваєш», «відчувають», «щось відчувають», «щось болить чи ні»). Емоції діти пояснюють через дію («боїться», «радіє») та різні емоційні стани («сумний», «різний настрої»). Отже, слово «емоція» для старших дошкільників є переважно незнайомим: це слово діти майже не впізнають та вербально не пояснюють, що може вказувати на те, що, слово «емоція» не входить в емоційний словник дітей старшого дошкільного віку.

Найбільш впізнаваними серед конкретних емоцій та почуттів для старших дошкільників виявлено почуття дружби

(95,2%), любові (85,7%), базову емоцію радості (90,5%) та похідну емоцію веселощів (85,7%). Найменш впізнаваними для старших дошкільників виявлено почуття ревнощів (9,5%) та заздрості (9,5%); базові емоції збентеження (9,5%), відрази (4,8%) та похідну емоцію задоволення (4,8%). Слова «презирство» та «антипатія» виявилися зовсім незнайомими для дітей (див. рис.1). Так, найбільш впізнаваними для старших дошкільників є позитивні почуття та емоції, а найменш впізнаваними – негативні. У багатьох випадках дошкільники пояснювали пропонувані слова через дію: «дружба» – це «дружити», «грати»; «любов» – це «любити»; «радість» – це «радієш», «посміхається»; «веселощі» – це «веселитися». Такі слова як «любов» та «радість» у дітей часто пов'язуються з батьками: «любов» - це «любити маму, тата»; «радість» – це «якщо батьки роблять щось приємне»; «мама радує».

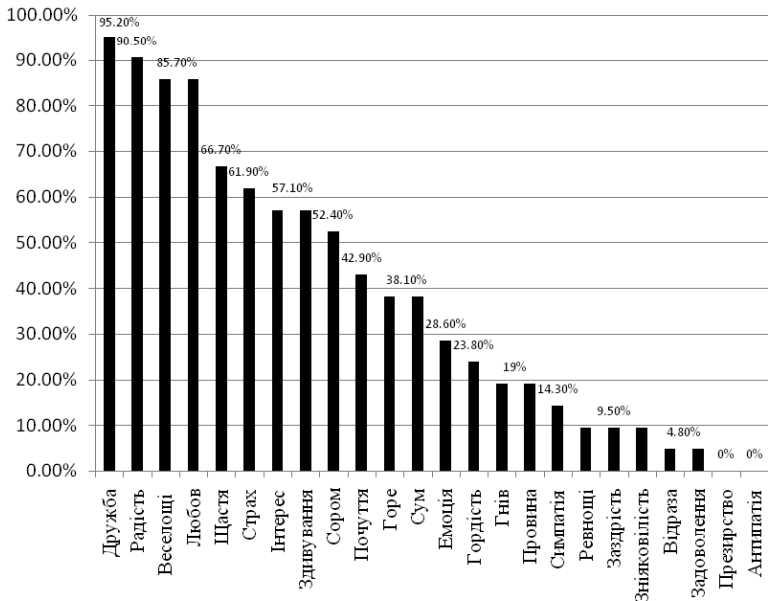

Рис. 1. Впізнавання почуттів, базових та похідних емоцій дітьми старшого дошкільного віку

Розподіл за смисловими категоріями змістових особливостей уявлень дітей старшого дошкільного віку про почуття представлений в таблиці 1.

Змістові особливості уявлень дітей старшого дошкільного віку про почуття за смисловими категоріями

Стимульне слово	Розподіл уявлень за смисловими категоріями															
	Дія		Стан		Ситуація		Дія + стан		Дія + ситуація		Ситуація + стан		Дія + стан + ситуація		Інше	
	частота	відсоток	частота	відсоток	частота	відсоток	частота	відсоток	частота	відсоток	частота	відсоток	частота	відсоток	частота	відсоток
Дружба	11	55	-	-	5	25	-	-	3	15	-	-	-	-	-	-
Щастя	3	15	5	25	1	5	2	10	-	-	-	-	1	5	-	-
Симпатія	-	-	1	5	-	-	1	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Ревнощі	1	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Заздрість	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Любов	10	50	-	-	2	10	-	-	4	20	-	-	-	-	-	-
Антипатія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Гордість	2	10	2	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	5

Так, виявлено, що через дію діти найчастіше описують «дружбу» та «любов»; через стан – «щастя» та «гордість»; через ситуацію описані «дружба», «щастя» та «любов». Для пояснення значення слова «щастя» старшими дошкільниками була використана найбільша кількість смислових категорій. Через смислову категорію «ситуація + стан» діти зовсім не описали пропонувані почуття.

Розподіл за смисловими категоріями змістових особливостей уявлень старших дошкільників про базові емоції представлений в таблиці 2.

Аналіз отриманих результатів показує, що старші дошкільники найчастіше описують емоції через дію (радість, здивування та горе); через стан (інтерес та сором) та через ситуацію (здивування, відраза, сором, провина).

Розподіл за смисловими категоріями змістових особливостей уявлень старших дошкільників про похідні емоції представлений в таблиці 3.

Отримані результати контент-аналізу вербальних пояснень дошкільниками значення слів, які позначають похідні емоції людини, показують, що діти їх описують найчастіше через дію.

Таблиця 2

Змістові особливості уявлень про базові емоції за смисловими категоріями у дітей старшого дошкільного віку

Стимульне слово	Розподіл уявлень за смисловими категоріями															
	Дія		Стан		Ситуація		Дія + стан		Дія + ситуація		Ситуація + стан		Дія + стан + ситуація		Інше	
	частота	відсоток	частота	відсоток	частота	відсоток	частота	відсоток	частота	відсоток	частота	відсоток	частота	відсоток	частота	відсоток
Інтерес	2	10	7	35	-	-	1	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Радість	10	50	3	15	-	-	1	5	2	10	-	-	1	5	-	-
Гнів	1	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Горе	6	30	2	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Здивування	9	45	-	-	2	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Сум	2	10	1	5	-	-	-	-	1	5	2	10	-	-	-	-
Відраза	-	-	-	-	1	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Презирство	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Сором	1	5	4	20	2	10	-	-	-	-	3	15	-	-	-	-
Зняквовільсть	1	5	1	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Провина	1	5	-	-	2	10	-	-	1	5	-	-	-	-	-	-

Таблиця 3

Змістові особливості уявлень дітей старшого дошкільного віку про похідні емоції за смисловими категоріями

Стимульне слово	Розподіл уявлень за смисловими категоріями															
	Дія		Стан		Ситуація		Дія + стан		Дія + ситуація		Ситуація + стан		Дія + стан + ситуація		Інше	
	частота	відсоток	частота	відсоток	частота	відсоток	частота	відсоток	частота	відсоток	частота	відсоток	частота	відсоток	частота	відсоток
Веселощі	8	40	4	20	-	-	1	5	2	10	1	5	-	-	1	5
Задоволення	1	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Страх	5	25	3	15	2	10	-	-	2	10	-	-	-	-	-	-

Отже, нами виявлено, що старші дошкільники найчастіше описують знайомі для них емоції та почуття через дію. Через дію найчастіше діти пояснювали: почуття дружби та любові; емоції радості, здивування; похідні емоції веселощів, страху. Отримані нами результати дещо розходяться з результатами попередніх досліджень, в яких виявлено, що дітям дошкільного віку властива стійка тенденція розуміти емоцію через пов'язану з нею ситуацію.

Висновки та перспективи подальших розвідок. На основі теоретичного аналізу нами розроблено спосіб оцінки та аналізу змістових особливостей уявлень про емоції та почуття у дітей старшого дошкільного віку. У результаті проведеного емпіричного дослідження виявлено, що старші дошкільники частіше впізнають та описують слово «почуття», ніж слово «емоція»: почуття вербально описуються дітьми найчастіше через дії, пов'язані з відчуттями; емоції діти пояснюють переважно через дію та різні емоційні стани. Отже, слово «емоція» для більшості старших дошкільників є незнайомим та не входить до їхнього емоційного словника.

Найбільш впізнаваними серед конкретних емоцій та почуттів для старших дошкільників виявлено почуття дружби, любові, базову емоцію радості та похідну емоцію веселощів. Найменш впізнаваними для старших дошкільників виявлено почуття ревності та заздрості; базові емоції збентеження, відрази та похідну емоцію задоволення. Такі слова як «презирство» та «антипатія» виявилися зовсім незнайомими для дітей. Найбільш впізнаваними для старших дошкільників є позитивні почуття та емоції, а найменш впізнаваними – негативні.

Старші дошкільники найчастіше описують знайомі для них емоції та почуття через дію. Через дію найчастіше описувалися: почуття дружби та любові; емоції радості, здивування; похідні емоції веселощів, страху. Отримані нами результати дещо розходяться з результатами попередніх досліджень (О. В. Гордєєвої, С. Дональдсона, Н. Вестермана, П. Харріса та ін.), в яких виявлено, що дітям дошкільного віку властива стійка тенденція розуміти емоцію через пов'язану з нею ситуацію.

Наукова новизна нашого дослідження полягає у спробі виявити особливості уявлень про емоції у старших дошкільників із застосуванням нового діагностичного інструментарію. Практична цінність проведеного дослідження полягає в тому,

що його результати можуть бути використані при розробці психологічних занять для дошкільників дитячими психологами. Отримані результати були застосовані в лекційних і практичних заняттях з дисципліни «Методика викладання психології».

Можливість подальшої роботи полягає у розробці комплексного діагностичного інструментарію для виявлення особливостей уявлень дошкільників про емоційну сферу людини; розробці, на основі отриманих результатів дослідження, програми психологічних занять для дошкільників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Былкина Н.Д. Развитие представлений детей об эмоциях в онтогенезе / Н.Д.Былкина, Д.В.Люсин // Вопросы психологии. – 2000. – № 5. – С. 38-48.
2. Гордеева О.В. Развитие у детей представлений об амбивалентности эмоций / О. В. Гордеева // Вопросы психологии. – 1994. – №6. – С. 27-38.
3. Модель психического как основа становления понимания себя и другого в онтогенезе человека: монография / Е.А. Сергиенко, Е.И. Лебедева, О.А. Прусакова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – 415 с.
4. Мордвинцева М.В. Особливості уявлень про емоції у дітей дошкільного віку: кваліф. роб. бакалавра психології / Мордвинцева Марина Володимирівна. – Запорізьк. нац. техн.універс-т, Запоріжжя, 2013. – 70 с.
5. Соловьева Н.В. Особенности вербализации эмоциональных представлений дошкольниками : Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Соловьева Наталья Васильевна. – М., 1999. – 126 с.

LITERATURA

1. Bylkina, N.D., & Ljusin, D.V. (2000). Razvitie predstavlenij detej ob jemocijah v ontogeneze [Development of representations about the emotions of children in ontogenesis]. *Voprosy psihologii*, 5, 38-48 [in Russian].
2. Gordeeva, O.V. (1994). Razvitie u detej predstavlenij ob ambivalentnosti jemocij [Development of representations about the ambivalence of emotions in children]. *Voprosy psihologii*, 6, 27-38 [in Russian].
3. Sergienko, E.A. & Lebedeva, E.I. & Prusakova, O.A. (2009). Model psikhicheskogo v ontogeneze cheloveka [Mental model in human ontogenesis]. Moskva: Institut psishologii RAN [in Russian].
4. Mordvinceva, M.V. (2013). Osoblivosti ujavlen' pro emocii u ditej doshkil'nogo viku [Features of emotional representations in preschool children]. Qualifying work bachelor of psychology. Zaporizhzhia: ZNTU [in Ukrainian].
5. Solov'eva, N.V. (1999). Osobennosti verbalizacii jemocional'nyh predstavlenij doshkol'nikami [Features of verbalization of emotional representations by preschool children]. Candidate's thesis. Moscow [in Russian].